

ISSN 2181-9238

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2024 Vol. 1

www.navoiy-uni.uz
www.goldenscripts.navoiy-uni.uz

ISSN 2181-9238

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2024 Vol. 1

www.navoiy-uni.uz

www.goldenscripts.navoiy-uni.uz

BOSH MUHARRIR

Shuhrat Sirojiddinov

**BOSH MUHARRIR
O'RINBOSARI**

Karomat Mullaxo'jayeva

MAS'UL KOTIB

Ozoda Tojiboyeva

TAHRIR HAY'ATI

Karl Rayxl (Germaniya)
 Isa Habibeyli (Ozarbayjon)
 Seyhan Tanju (Turkiya)
 Almaz Ulvi (Ozarbayjon)
 Benedek Peri (Vengriya)
 Vahit Turk (Turkiya)
 Teymur Kerimli (Ozarbayjon)
 Eunkyung Oh (Koreya)
 Nazef Shahrani (AQSh)
 Boqijon To'xliyev
 Muhammadjon Imomnazarov
 Bilol Yujel (Turkiya)
 Qosimjon Sodiqov
 Zulxumor Xolmanova
 Mustafa O'ner (Turkiya)
 Nurboy Jabborov
 G'aybullaboboyorov
 Kimura Satoru (Yaponiya)
 Imran Ay (Turkiya)
 Aftondil Erkinov
 Nadir Mamadli (Ozarbayjon)
 Rashid Zohidov
 Otabek Jo'raboyev
 Bulent Bayram (Turkiya)
 Qo'ldosh Pardayev
 Nodirbek Jo'raqo'ziyev
 Oysara Madaliyeva
 Hilola Nazirova

MUNDARIJA**MATNSHUNOSLIK****Oysara Madaliyeva**

Alisher Navoiyning 1480-yillar lirikasi tarixiga
 nazar ("Devoni jadid" yoki "Navodir un-nihoya"
 qo'lyozmalari asosida) 4

Furqat To'xtamuratov

"Gulshani javid" qo'lyozmalari tadqiqi 40

Parviz Izzatillayev

"Muhokamat ul-lug'atayn" Eron navoiyshunoslari
 talqinida 57

ADABIYOTSHUNOSLIK**Tanju Seyhan**

Ali Shir Nevâ'î'nin *Hired* Redifli 4 Gazeli Üzerine
 Görüşler ve Hired Kavramı 72

Kemal Yavuz Ataman

Nevâ'î Düşüncesinde Cemiyetin İmarı ve
 Nizamı 102

Rıdvan Öztürk

Afganistanlı Şair Âlim Lebib'in Nevalî Şiirlerine
 Yazdığı Nazire Gazeller ile Tahmislerin
 Dilbilimsel Özellikleri 118

LINGVISTIKA**Samixon Ashirboyev**

O'zbek milliy transkripsiyasini yaratish yo'lida 131

Baxtiyor Abdushukurov

Kul tigin bitigtoshidagi ijtimoiy-siyosiy leksika 143

EDITOR IN CHIEF

Shuhrat Sirojiddinov

DEPUTY EDITOR IN CHIEF

Karomat Mullakhojaeva

EXECUTIVE SECRETARY

Ozoda Tojibaeva

EDITORIAL BOARD

Karl Rechl (Germany)

Isa Habibbeyli (Azerbaijan)

Seyhan Tanju (Turkey)

Almaz Ulvi (Azerbaijan)

Benedek Peri (Hungary)

Vahit Turk (Turkey)

Teymur Kerimli (Azerbaijan)

Eunkyoung Oh (Korea)

Nazif Shahrani (USA)

Bakijan Tukhliev

Mukhammadjan Imomnazarov

Bilol Yujel (Turkey)

Kasimjan Sadikov

Zulkhumor Kholmanova

Mustafa O'ner (Turkey)

Nurboy Jabborov

Gaybullah Babayarov

Kimura Satoru (Japan)

Imran Ay (Turkey)

Aftandil Erkinov

Nadir Mamadli (Azerbaijan)

Rashid Zahidov

Atabek Juraboev

Bulent Bayram (Turkey)

Kuldosh Pardaev

Nodirbek Jurakuziev

Oysara Madalieva

Hilola Nazirova

CONTENTS**TEXTOLOGY****Oysara Madalieva**

Insights Into the History Of 'Ali Shīr Navā'ī's
Lyrics of the 1480s (Based on the manuscripts
Divānī jadid or *Nawādir al-nihāya*) 4

Furqat Tukhtamuratov

Studying the manuscripts of "Gulshani Javid" 40

Parviz Izzatillayev

"Muhokamat ul-lughatayn" in the interpretation
of Iranian Navoi studies 57

LITERATURE**Tanju Seyhan**

Opinions on Ali Şir Nevâyî's 4 Ghazes with
Hired Redif and the Concept of Hired 72

Kemal Yavuz Ataman

Construction and Order of the Society in Nevâyî
Thought 102

Rıdvan Öztürk

Linguistic Characteristics of the Naziraz Ghazals
and Tahmis Written by Afghanistan Poet Alim
Labib to Nevaî Poems 118

LINGUISTICS**Samikhan Ashirbaev**

On the way to creating the Uzbek national
transcription 131

Bakhtiyar Abdushukurov

Socio-political vocabulary in the epitaph of
Kul-tigin 143

Nevâyî Düşüncesinde Cemiyetin İmarı ve Nizamı

Dr. Kemal Yavuz Ataman³¹

Özet

Ali Şir Nevâyî edebiyatın, şiirin, sözün şahıcasında, zirvesinde bir büyük şair olmakla birlikte, mütefekkir, sûfi, sanatkâr, kâmil insan, devlet adamı, hayırsever şahsiyeti ile tarihte yer almıştır. Nevâyî, cemiyetin imar ve nizamı için düşünceleri, felsefesi, idealleri olan mümtaz bir kişidir. Fikirlerini hayata tatbik etmiş, kötülük yapanlarla, hile ve desise kuranlarla mücadele etmiş, Hakk'tan taraf, mazlumlarda yana olmuştur. Sadece sözü söylemekle iktifa etmemiş, hali, ameli ve hareketleriyle cemiyetin imarı ve nizamında aktif rol almıştır. Hamiyetperver bir kişi olarak alimlere, sanatkarlara sahip çıkmış, birçok alim, fazıl, edib insanın yetişmesine, cemiyetin ilerlemesine vesile olmuştur. İmanı, itikadı, istikameti, ilmi, irfani, ihlasi, irşadi, ihsanı, idari mahareti ile yaşadığı devre, devlete, cemiyete ve istikbale, başka devlet ve cemiyetlere de tesir etmiş, ilham kaynağı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: *şair, düşünür, sufi, sanatçı, çok yönlü birey, devlet adamı.*

Giriş

Cemiyetler insanlardan teşekkül eder; cemiyetleri de insanlar inşa, imar, tertip, tesis ve tanzim ederler. Âkil, âlim, ârif, âmil insanlar cemiyetlerin tekamülü ve terakkisi bakımından çok mühim şahsiyetlerdir. Devlet idaresinde vazife alan, güzel ahlak, feraset, basiret sahibi, kabiliyetli kişiler halk üzerinde ciddi şekilde müessir olurlar. Hakk'ın, hakikatin, hilkatin, fitratın esbabını, esrarını ve hikmetini müdrik olanlar, cemiyetin cevheri, zenginliği, sermayesi ve aynı zamanda emniyet unsurları sayılırlar. Ali Şir Nevâyî bu vasıfları, faziletleri taşıyan müstesna bir kişidir. O hayatın içinde, insanları, etrafı, cemiyeti, milleti, devleti tanıyan, dini, tasavvufu, tarihi bilen, kulluk şuurunu haiz, imanlı, bilgili, edip, fazıl, çalışkan, mütevazı, dert sahibi, güzel ahlaklı, merhametli, ömrü boyunca iyilik için sa'y ü gayret ve cehd eden kamil bir insandır. Çok yönlü kişiliğe,

³¹ Kemal Yavuz Ataman – Sosyal Bilimler Doktoru, Türkiye.

E-pochta: kyataman@superonline.com

ORCID ID: 0000-0003-1379-0606

Alıntı için: Dr. Kemal Yavuz Ataman. 2024. "Nevâyî Düşüncesinde Cemiyetin İmarı ve Nizamı". *Oltin bitiglar* 1:102 – 117.

muhtelif meziyetlere, melekelerle sahip, mazinin muhakemesini, muhasebesini, istikbalin planlamasını yapabilen, mütefekkir, mütehassıs mükemmel bir şahsiyettir. Yüksek seviyede dini yaşayan bir ailenin ferdi olarak Kurân ilimleriyle muttasıf tedrisatı almış, ilim, irfan muhitinde yetişmiştir [Şadmanov 2023, 169]. Ailesinden aldığı terbiye, küçük yaşlarda kazandığı bilgi, tecrübe yanında arkadaşlıkları, dostlukları, edebî kişiliği ile eriştiği çevreler Nevâyî'nin müktesebâtını artırmıştır Şiirlerinde, nesirlerinde dünyayı, insanı, cemiyeti, milleti iyi bildiği, tanıdığı anlaşılmaktadır. Allah (CC)'a, Hz. Muhammed (S.A.V.)'a muhabbeti, ittibâ çok kuvvetlidir. Hak ve insan sevgisi ile bezenmiştir. O'nun nezdinde hak, adalet, insaf, ahlâk, vicdan, merhamet, fazilet, muhabbet gibi hususlar cemiyetin imarında, nizamında esaslı unsurlardır. Hüseyin Baykara'nın verdiği destek sayesinde gösterdiği maharetleri, halkın malumu olmuş, cemiyetin sevgisini kazanmıştır. Müdafaa ettiği fikirleri, mücadele ettiği mefkureleri her kademede takdir edilmiştir. Maziden gelen müktesabâta, verilen vazife ve salâhiyete, aldığı emanete hakkıyla riayet etmiştir. Nevâyî, insan ve cemiyete karşı mesuliyet hissi-ni müdrîk, hassasiyet sahibi, münevver, mümin, âlim, edip, sûfî ve ârif bir şahsiyettir. Mahbûbu'l-Kulûb kitabında cemiyette yaşanan meselelere, adaletsizliklere çokça yer vermiştir. Ömrünün son demlerinde yazdığı bu eserle tecrübe ve bilgilerini ciddiyetle kaleme almış, cemiyette yer alan her makamdaki ve kademedeki insanları mükemmel değerlendirmiştir [Boltabayev 2021, 423-424]. Hakk'ı, hayrı, hakikati ifade etmekle yetinmemiş, elinden geldiğince cemiyette bu düsturların tesisine sa'y ve gayret göstermiştir. Bu tebliğde Nevâyî'nin cemiyetin imarı ve nizamı hususunda beyitlerini, sözlerini, mücadelesini, mücahedesini, çalışmalarını, halini, ahlâkını, ahvâlini, fikirlerini umûmî bir mülâhaza ve mütâlâa ile değerlendirmeye çalışacağız.

Nevâyî'de İnsan, Dünya Ve Zaman İdrâki

Nevâyî'nin zaman, mekân, hayat düşüncesi, insanın yaratılış ve varlık hikmeti, cemiyetin imarı ve nizamında tayin edici unsurlardır. Cemiyetin imarı ve nizamı hususunda düşünceleri için insan, dünya, zaman idraki şiirlerinde yer almaktadır.

Nevâyî'nin sözleri, şiirleri Kurân'a, Sünnet'e bağlanmaya, iyi müslüman, iyi, kamil insan olmaya, dünya hayatını mamur kılarak, ahireti kazanmaya müteallıktır. Bunun için Hazreti Muhammed (S.A.V.)'i misal almaktadır Kuran-ı Kerim Kalem Suresi 4. Âyetinde Hak Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Sen gerçekten güzel ahlâk üzeri-

nesin." Nevâyî, Hz. Muhammed (S.A.V.)'in ahlâkıyla ahlâklanmayı şîâr edinmiş, şiirlerinde bu maksadını daima dile getirmiştir. Nevâyî, Hz.Peygamber (S.A.V.)'e, Ehl-i Beytine, Sahabesine, O'nun varislerine, sevdiklerine muhabbetin, ittibânın, aidiyetin hem dünyada, hem ahirette saadete, mutluluğa vesile olacağına inanmaktadır.

*İkki alemde Nevayi sürh-rulug isteseng
Hem Nebi, hem al u hubbıga dürüst it intisab*

[Nevâyî, Bedâyi'ü'l-Vasat 2011, 46].

(Anlamı: Nevâyî, her iki dünyada huzur ve mutluluk istersen hem Peygambere, hem ailesine ve sevdiklerine dürüstçe intisâb et, ittibâ et.)

Esasen bu ittibâ Kurân-ı Kerîm'in emridir. Âli İmran Suresi 31. Âyet-i Kerime'de Allah Teâlâ (CC) şöyle buyurmaktadır: (Ey Resûlüm!) De ki: "Allah (CC)'ı seviyorsanız bana ittibâ edin (uyun) ki, Allah (CC) da sizi sevsin ve günahlarınızı mağfiret etsin (bağışlasın). Çünkü Allah (CC) çok mağfiret eden (bağışlayan) ve merhamet edendir."

Bu Âyet-i Kerîme tasavvufun delilleri ve kaynaklarından birisidir. Nevâyî bir sûfi olarak Kurân Sünnet'e son derece ittibâ eden kâmil bir insan, mümin, müslüman olarak söylemiş, yazmış, yaşamıştır Kâmil insan mertebesi, Allah (CC)'a iyi bir kul ve Hz.Peygamber (S.A.V.)'a iyi tabî olmakla mümkündür [Muhiddinov 2014, 490]. O'nun insana, cemiyete, dünyaya bakışı bu tarzda şekillenmiştir. Nevâyî, Hz.Muhammed (S.A.V.)'in "El kâsibü Habîbullah" (Çalışıp kazanan Allah (C.C.) 'ın sevgilisidir.) meâlindeki Hadis-i Şerif'inde kasd edilen kesbteki/kazançtaki mânânın ahiret ve fenâ (yokluk) için olduğu düşüncesindedir.

*Nükte esnasıda Hâbib-i İlah
Didi El kâsibü Habîbullah"
Ma'nî aytur bu sözge bir kâmil
Ki söz irdi Hak sari şâmil.
Garaz ırms bu kesbdin dünya
Bel irür kesbdin murâd fenâ* [Bedâyi'ü'l-Vasat 2011, 684].

Allah (CC)'ın habîbi, sevgilisi Hz.Muhammed (S.A.V.)'in "El kâsibü Habîbullah" (Çalışıp kazanan Allah'ın sevgilisidir.) sözünü şöyle değerlendirir: Hakk'a doğru giden kâmil bir insan bu kelâmın manasını söyler. Nevâyî'ye göre kesbten/kazançtan maksad dünya değil, ahirettir/ fenâdır/yokluktur [Toprak 2021, 20]. Nevâyî'nin bu yorumları tamamen irfanî, tasavvufidir. Bu yaklaşımlar, O'nun kâmil bir mümin, insan olduğunu işaret etmektedir. Eserleri tama-

men bu şuur, İrfan, idrâk ve ilham ile yazılmıştır.

İnsanın kemâlâtını, iyilik, sehâvet, himmet, insaf, adalet, sabır gibi hasletlerle elde edeceğine temas etmektedir. Kişinin ahlâk-ı hamîde ile ahlâklanmasını, mütevazî, cömert, müeddeb, kanaatkâr, müttakî ve zahid olmasını, dünyaya kıymet vermeme-sini şiirlerinde anlatır. Haset, kötülük, adâvet, açgözlülük, hasislik, tamahkârlık, yalancılık, dünya hırsı gibi illetleri tenkit eder Dostluğu teşvik eder.

*Âlem ehli bilingiz kim iş emes düşmanlıg,
Yâr olung bir biringizge kim erür yarlıg iş*

[Ġarâ'ib'ü's-Sıgar 2011, 281].

(Anlamı: Ey alem ehli, bilin ki düşmanlık iş değildir. Birbiri-nize dost olun, işte dostluk ise iştir.)

Nevâyî'de insan sevgisinin kaynağı İlahî'dir. Zira insan eşrefü'l mahlûkattır.

*Kâbe ki alemnin olup Kiblesi,
Kadri yok andakki köngil Kâbesi
Kim, bu halayıkğa erür secdegâh,
Ul biri Halıkğa erür cilvegâh*

[Hayret'ü'l-Ebrar 2011, 62].

(Anlamı: Kâbe alemin Kiblesi olmasına ragmen
Gönül Kâbesi kadar dereceye sahip değildir.

Çünkü Kâbe yaratıklar (insanların) secde edeceği yerdir.

Gönül ise Yaradan'ın (Allah'ın) cilvegâhı, Nazargâh-ı İlâhidir.)

Şairin ifadesine göre, gönül bir ayna gibidir ki, Allah (CC)'ın nuru ona aksedebilir. Bu aynada Allah (CC)'ın nurunun yansıyabilmesi için gönülden dünyevi arzular ve nefsi istekleri temizlemek, arındırmak gereklidir. Bu durumda, gönül sahibi gerçek sırlara erişir, hakiki mutluluğa ulaşır [Yusupova 202, 245].

Nevâyî cemiyetin, halkın derdini kendi derdlerinden daha mühim addetmiştir:

*Yüz cefâ kılsa manga bir katla feryâd eylemen,
Elge kılsa bir cefa yüz katla feryâd eylerem.*

(Anlamı: Bana yüz kere cefa ederse bir kere feryat etmem.

Halka bir kere cefa ederse yüz kere feryat ederim.)

[Bedâyi'ü'l-Vasat 2011, 46].

Nevâyî'nin zihin dünyasını hikmetli beyitleri göstermektedir.

*Her kişi kâmil irür bes anga Hak bendeligi
Mundın özge taleb-i kesb-i kemâl eylemengiz
Âlem- fani içün renc-ü meşakkat çıkmeng*

Mal için gam yimengüz fikr-i menâl eylemengiz

[Nevâdir'ü's-Şebâb 2011, 682].

(Anlamı: Kâmil olan insana Hakk'ın kulluğu kafidir,

Bundan başka kemâl talep etmeyiniz.

Fani âlem için meşakkat ve eziyet çekmeyiniz,

Mal için gama, kedere düşüp, varlık derdinde olmayınız.)

Ali Şir Nevâyî'nin kâmil insan düşüncesi, Hayret-ül-Ebrar destanında tasavvuf, iman, adalet, doğruluk, ilim, cehalet, yiğitlik, edeb gibi tafsîlâtı bir tarzda yer almaktadır [Muhiddinov 2014, 489]. Tasavvufun en önemli düsturlarından birisi "hâl" dir. Tasavvuf büyükleri "Lisân-i hâl, lisân- makâlden entaktır (üstündür)" demişlerdir. Nevâyî de bu hakikatin farkındadır:

Mürüvvet barça birmekdir yimek yok

Fütüvvet barça kılmakdur dimek yok

[Fevâyid'ül-Kiber 2011, 741].

(Anlamı: "Mürüvvet her şey vermektir, yemek değil, Fütüvvet (cömertlik), tatbik etmektir, (yaşamaktır, hal sahibi olmaktır) konuşmak değil.)

Huylar sâridir. Nitekim Türkçe'de bir söz vardır: "Üzüm üzüme baka baka kararır." İyilik de, kötülük de sâridir. Tasavvuf güzel ahlâkın insanlara hal olmasını, cemiyete yerleşmesini gaye edinir. Türkçe'de güzel sözler vardır : "Kâmil işler, kâmil insanlarla olur." "Kemâlât ile kem âlât olmaz." Kemâlât cemiyetin teşekkülü, imarı, ıslahı ve nizamında asli unsurlardandır. Nevâyî bu hakikate vakıftır, cemiyetin imarında kâmil insanların varlığının ehemmiyetinin farkında olan bir ârif ve âlimdir.

Veryüzünün iyi, güzel, doğru ve güzel ahlâklı insanlar tarafından imar edilmesi Kurân-ı Kerîm'in emridir. Hûd Suresi (61), 11. Ayet-i Kerime'de Hak Teâla şöyle buyurmaktadır: "...Allah'a kulluk edin. Çünkü sizin O'ndan başka hiçbir ilâhınız yoktur. O sizi (önce) topraktan meydana getirmiş ve size orada ömür sürüp imar etmeyi istemiştir. O halde O'ndan mağfiret dileyin, sonra O'na tevbe edin (O'na yönelin). Şüphesiz ki Rabbim (size) çok yakındır. O, (duaları) kabul edendir." Kurân'ın bu emri kulları üzerine vazifedir.

Hz. Peygamber (S.A.V.) "dünya ahiretin tarlasıdır, arazisidir" (Ed-dünya, mezra'atül âhire) buyurmuşlardır Nevâyî bu Hadis-i Şerife zaman zaman yer vererek, telmihte bulunur, şiirlerinde ictibâs eder. Zira, ahiret dünyada kazanılacaktır.

Ni bu kün ikilse bu makbul ürür

Kim anga tangla künî mahsûl irür

*Dünya irür mezra'a-ı fâhire
Ed-dünya mezra'atül- âhire
Munda ikip anda orar sin yakîn
Cehd it kim bolmaga sin hûşe-çîn.*

"Bugün ne ekilirse o makbuldür. Çünkü kıyamet günü o ekilen ürünün mahsûlü olur. Dünya değerli bir arazidir (tarladır) "dünya ahiretin arazisidir(tarlasıdır). Kesinlikle burada eker, orada semeresini, karşılığını alırsın. Cehd et, çalış ki, arazinin (tarlanın) döküntüsünü toplayan olmayasın" [Toprak 2021, 23].

Nevâyî'de zaman, fânî ve ebedî, dünya ve ahiret olarak birlikte ele alınmıştır Zaman bir bütündür ve tektir:

*Cihan içre kişinin yok vü barı yek sandır
Ni ferrûh kimsedür körgeñ cihân bar u yakın yek-sân.*

Nevâyî'nin mekan ve zaman mefhumu bu beyitlerde tebarüz etmektedir. "Zaman ya yoktur, ya tektir. Dünya ya yoktur, fânîdir, fenâ hükmündedir, hayat tektir, ebedîdir." O'na göre "Dünya geçici bir yurt gibidir, kalıcı olmanın imkanı yoktur. Ahiretin hayrı sonsuzdur ve bu dünya nimetlerinden el etek çekmek daha iyidir" [Toprak 2021, 200].

Nevâyî sadece sözle, beyanla, şiirle Allah (CC)'a kulluk vazifesinin yerine gelmeyeceğini bilen, ârif bir kişidir. Dünya'da zaman kısadır, kıymetini bilmek lazım gelir. Arapça ibretli bir söz, kelam-ı kibar vardır: "Ed-dünya saat, Fec'al tâ'at." Manası "Dünya bir saattir/andır. O zamanı tâ'atla geçir." Tasavvufta zaman üçtür: Dün geçmiştir, yarın gelmemiştir, gün bugündür, değerlendirmek gerekir. Bir başka sûfi ise zamanı şu şekilde tarif etmiştir: Nefes üçtür: Verdiğin gitmiştir, alacağın nefes belli değildir. Nefes bu nefestir, bu nefeste "Allah" demek gerekir, demiştir. Bir başkası "An bu andır, geçen geçmiş, gelecek gelmemiştir." demiştir.

Nevâyî, kâmil ve iyi müslümanın ibadetine itinâ ve hassasiyet göstermesine işaret eder. Tâ'ati elbiseye benzetir, cehennem ateşinden insanı kefenin değil, bu elbisenin muhafaza kılacağını ifade eder.

*Hulle-i tâat iter düzah otın def yok irse
Ol hârar etkanı dâfi kefening gerçi ketandır*

[Fevâyid'ül-Kiber 2011, 200].

(Anlamı: "Tâ'at elbisesi cehennem ateşini yok eder,
Yoksa kefen olan ketenin o harareti nasıl def etsin ?)

İnsanın, cemiyetin, çevrenin imarı bir bütündür. Her imarın esası iyiliği emretmek, kötülüğü nehy etmek, "emr-i bil mâ'ruf, nehy-i an'il münker"dir. İyilik üzere olmak, iyiliği teşvik etmek,

kötülükten sakınmak, kötülüğü engellemek mü'minin asli vazifesidir. Kurân-ı Kerîm Âl-i İmran Suresi (3), 104 ncü Âyet-i Kerîme'de şöyle buyrulmaktadır: "İçinizden (herkesi) hayra çağıran, iyiliği (meşru şeyleri; tevhidi ve sâlih ameli) emreden ve kötü olandan men eden bir ümmet (bir topluluk) olsun; işte onlar kurtuluşa erenlerdir." (Bu topluluk, ilmiyle Allah'ın rızasına uygun amel eden alimler ve idareciler ile ona maddî ve mânevî destek veren cemiyetlerden oluşur.)

Nevâyî iyiliği teşvik ederken, iyilik yapamayan hiç değilse zulüm etmesin, diye toplum mimarlığının, mühendisliğinin ne derece kıymetli olduğunu söylemektedir.

*Her kişi kim tapsa devran içre câh u itibar
Kim aning zâtında bîdad u sitem bolgay kılıg.
Yahşılıg ger kılmasa, bari yamanlıg kılmasa
Kim yamanlıg kılmasa kılgañça bardur yahşılıg*

[Fevâid'ü'l-Kiber 2011, 726].

(Anlamı: Bu dünyada makam ve itibar bulan kişinin zatında adaletsizlik ve zulüm alışkanlık hâline gelirse iyilik yapmaz. Bari kötülük yapmasın ki, kötülük yapmaması onun iyilik yapmasına eşittir.)

Nevâyî cemiyetin imarında bu düşünceye önem verir. O, insanları iyilik ve kötülüklere göre tasnif etmiştir. Tevazu / kibir, cömertlik/ cimrilik, tok gözlülük/aç gözlülük, ilim/cehalet, adalet / zulüm, vefa/ bîvefa, düşmanlık/dostluk, tövbe,nedamet, sabır, şükür, tevekkül yanında riya, hased gibi huyların insanı iyi veya kötü kılacaklarını, kâmil insanın güzel ahlâkı kazanmasının faziletini tasavvur ve teşvik etmiştir. Güzel ahlâklı insanlar cemiyeti imar, ıslah ve tanzim ederler.

Nevâyî cemiyeti çok iyi tanımaktadır. Cemiyetteki bütün içtimâî sınıfları tasnif, tahlil ve tasvir etmiştir. Sanatçılar, devlet idarecileri, alimler, imamlar, müezzinler, hafızlar, saz, ses sanatçıları, hikâye anlatanlar, vaizler, müneccimler, tüccarlar, esnaflar, pazarcılar, çiftçiler, çingeneler, avcılar gibi bir çok sınıftan tafsilatlı bir şekilde Mahbûbu'l-Kulûb'ta bahsetmektedir. Aile, evlilik, hanım, erkek münasebetleri konusunda izahatlarda bulunur. Devletin, cemiyetin kaynaklarını kullanarak, haksız servet sahibi olanları, halkı aldatan sahte dervişleri, din adamlarını, halkı kandıran tüccarları anlatır, ahlki konulara, iyi ve kötü huylara temas eder [Boltabayev 2021, 425].

Nevâyî'nin hayatı çok renkli, bereketli, hareketli geçmiştir. Yaşadığı devirde Herat mühim kültür, sanat merkezi olmuştur.

Nevâyî kâmil bir insan olarak önde gelen insanların takdirini kazanmıştır. Hüseyin Baykara, Abdurrahman Camî, Hatifi, Benai gibi şairlerin, Bihzad gibi bir ressam, Hüseyin Vaiz gibi bir musikişinas, Sultan Ali gibi hattat ve Hondmir, Mirhond gibi tarihçilerle birlikte bulunmuştur. Mevlânâ Sahipdar, Mevlânâ Badahşi, Vasıfî, Hüseyin Nişaburi, Mirza Bayram, Fazlı, Mukbili, Ahli ve Emsali benzeri sanatçıların onların üzerinde bir sanat hamisi durumunda olmuştur [Caferoğlu 1984, 216]. Hüseyin Baykara ile beraber fikir ve sanat eserlerini her şeyden üstün tutan memleketin en nüfuzlu bir şahsiyeti olarak milli dil ve edebiyat cerayanına liderlik etmiştir [Köprülü 1945, 300-301].

Nevâyî devlet adamı sıfatıyla, şâir, ilim ve sanat adamı olarak cemiyet ve devlet meseleleriyle yakînen alakadar olmuş, çözüm yolları için fikirlerini beyan etmiş, uğraşmış, bir çok hususta da başarılı olmuştur. Cemiyetim imarına ve nizamına verdiği ehemmiyetten dolayı isyanların önüne geçmiş, büyük krizleri önlemiş, isyan edenleri yakalamıştır. Sultan Hüseyin Baykara'nın, cemiyetin ve halkın itimadını celb etmiştir. Ahlak ve fazilete hitap eden eserlerin yazılması, yayılması yanında, cemiyetin refahına, birliğine önem vermiştir [Boltabayev 2021, 427].

Nevâyî ile Cemiyetin İmarı Ve Nizamı

Nevâyî düşüncesinde cemiyetin imarı ve nizamında bütünlük vardır. İnsan, dünya ve cemiyet aynı zemindedir. O'nun hayat felsefesinde din, dil, ahlâk, kültür, ilim, sanat telâkkisi, hayır, vakıf faaliyetleri, dünya, ahiret, zaman idrâki birlikte yer almıştır. Kendisi bu düşünceleri kâmil, yaşayan, tatbik eden bir insandır. İyi bir mü'min, müslüman, kâmil bir insan olarak İslam'ı ve tasavvufu samimiyetle yaşamıştır. Tasavvufa büyük bir vukûfiyeti vardır [Şadmanov 2023, 138]. Nevâyî bütün eserlerini özel bir amaçla kaleme almıştır. Mesela "Sirâcü'l Müslimin" kitabını Müslümanlığı iyice tanıtmak, insanlara İslam'ı öğretmek için yazmıştır. Şiirlerinde daima İlahi aşk, İslam, iman, güzel ahlâk, ihsan, iyilik, cömertlik, edeb, ebedi aleme hazırlık, helallik ve kâmil insan olmak vardır. Dünya fânî, ahiret bâkîdir, hayat ve cemiyet buna göre imar ve tanzim edilmelidir.

İnsanın cemiyet içerisinde ihtiyaç sahiplerine yakın olmasını, yardımcı olmasını Hz. Peygamber (S.A.V.)'e nisbet ederek tavsiye etmektedir:

*Yahşi söz birle hâcet ehlin sor,
Birmeseng yahşi tu'medin nafaka.
Ni üçün kim Rasul kavli bile*

Yahşı söz bardur eyle kim sadaka.

"Güzel sözle ihtiyaç sahibini sor, güzel yiyeceklerden ona verecek hâlin yoksa bile Peygamber (SAV) 'in buyurduğu gibi; güzel söz sadaka yerine geçer" [Türk 2012, 357]. Şiirlerinde cemiyet içerisinde takip edilecek kimselerin, rehberlerin, önderlerin, sığınılacak yerlerin önemine, şeytanın hile ve desiselerine işaret etmiştir. Zira yanlış yerler, yanlış insanlar cemiyetin nizamını bozarlar.

Aşk, Nevâyî'nin dünya görüşü, varlık telâkkisinin esasıdır.

Bolmasa işk iki cahan bolmasın,

İki cahan demaki, cân olmasın.

İşksiz ul tanki aning canı yok,

Hüsnni netsun kişikim, âni yok [Hayret'ü'l-Ebrar 2011, 166].

(Anlamı: Aşk olmazsa, iki cihana gerek yok,

Değil iki cihan cana da gerek yok.

Aşk bulunmayan vücut cansız bedendir.

Nitekim, can olmazsa, kişi güzelliği ne yapsın ki.)

Dilin kültür üzerinde, milletlerin istikbalinde ehemmiyetinin farkında, halka halkın diliyle hitap etmenin hakikatine inanmaktadır. Bu sebeple türkçeyi kuvvetli, üstün, zengin bir lisan diyerek kullanmıştır. Kendi ifade ettiği gibi, bütün Türk topluluklarını dil bayrağı altında toplamış ve gelecek asırları da tesir altına almış, bir istikamet belirlemiş, yönlendirmiştir. Lisan'ü't-Tayr eserinde şöyle yazıyor:

Türk nazmıda çü min tartıp alem

Eyledim ol memleketni yek-kalem.

(Anlamı: "Ne zaman ki ben Türk şiirinde bayrak yükselttim,

O zaman bütün ülkeyi yek-kalem eyledim, birleştirdim.)

Ferhat ve Şirin'de şu beyitleri okuyoruz:

Eğer bir kavm ger yüz yoksa mingdur

Mu'ayyen Türk ulusu hod miningdur...

..Alıpmin taht-ı fermânınga âsân

Çirig çıkmey Hitâdın tâ Horâsân.

(Anlamı: Türk kavmi yüz ya da bin boya ayrılrsa da fark etmez, onların tamamı bana aittir... Asker yürütmeden Çin'den Horasan'a kadar kolayca fermanımın (emrimin) altına aldım.)

O'nun dil üzerinde takip ettiği strateji dikkate şayandır. Arapça ve Farsça'ya iyi derecede hakim olan Nevâyî'nin kullandığı dil, esasen İslam medeniyetinin ortak dilidir. İslam medeniye-

tinin lisanı bu üç dilden mürekkeptir. Edebî ibâreleri Arapça ve Farsça'dan Türkçeye aktararak Türkçe'nin zenginleşmesine katkıda bulunmuştur. Türk dilinin zenginliğini de şiirlerine aksettirmiştir. Türk kültür hayatına Türk dili ile bir istikamet çizmiştir. Birçok alanda yazdığı kitaplar bu zenginliğin abidevi eserleridir. Bunlara ilaveten hat, resim, mûsiki ve mimari sanatlarıyla meşguliyeti O'nun kültür insanı olduğunu göstermiş, böylelikle cemiyet içerisinde tesirini, yerini kuvvetlendirmiş, itibarını ziyade kılmıştır [Banarlı 1998, 424].

Üstün vasıflarıyla halk tarafından daima sevilmiş, takdir edilmiştir. Tarih, ahlâk, kelâm ve tasavvufa dair eserler vücûda getirerek ne kadar zengin bir muhtevaya sahip olduğunu görülmüştür. Türkçe üzerindeki iddiası, kararlılığı ve mücadelesinde halka milli edebiyatı ile yaklaşmanın, halkın kendi dili ile kültürün, bütünlüğün mümkün olacağının farkında olarak gayesine erişmiştir [Kafesoğlu 1962, 9]. Zira, milli kültürün en önemli unsurlarından birisi dildir. Dilleri, edebî mirası aynı olan cemiyetler birlik, beraberlik ruhunu taşırlar. Dillerini kaydeden milletler başka cemiyetlere karışırlar [Coşan 2022, 16].

Nevâî, cemiyetin istikrarında dilin mühim rolünü idrak ederek milli birliği, milli dil şuurunu temin etmeye çalışmıştır. O devirde Farsça'nın ağırlığına rağmen, büyük bir mücadel-eye girmiş, zorluğundan, cesametinden korkmamış, yılmamıştır. Türkiye edebiyat alimlerinden Z. Fahri Fındıkoğlu bu hususta şunları yazmıştır: "Osmanlı Sultan Fatih, Küçük Türkistan'da, yani Türkiye'de çeşitli beylikleri kaldırmak suretiyle bir siyasi vahdet kurmağa çalışırken, Nevâî de Büyük Türkistan'da aynı nazariyeyi hazırlıyor ve şiirlerini görmek istediği realite için seferber hâle getiriyordu. Türk Tarih felsefesi, Türk tarihinin iki aynı yerdeki bu aynı anı üzerinde ne kadar dursa azdır" [Kartal 2014, 318].

Ali Şir Nevâî'nin Türk dilinin gelişimine sağladığı katkı, sadece edebî eserleriyle sınırlı değildir. O, aynı zamanda teorik açıdan da dilin gelişimine önemli katkılar sağlamıştır. Nevâî'nin bu alandaki hizmetlerinden birisi 1499'da yazılan Muhâkamatü-l-Luğatayn (İki Dilin Muhakemesi) eseridir. Nevâî, Türkçe ve Farsça'yı mükemmel bir şekilde bilmekte ve bu iki dilin leksikal ve poetik imkanlarını bilimsel bakış açısıyla ele almaktadır. Nevâî'nin bu eseri, Türk dilini fonetik, leksik ve morfolojik yönleri açısından karşılaştırmalı bir şekilde ele alır. Muhâkamatü-l-Luğatayn eserinde o dönem Türk diline yönelik yapılan çalışmalar da yer almaktadır. Hüseyin Baykara, özellikle Türk şairlerini kendi ana dillerinde eser

vermeye teşvik etmek amacıyla özel emirler yayınlamıştır. Nevâyî bu konuda dönemin hükümdarı olan Hüseyin Baykara'nın Türkçe'de «Huseyniy» mahlasıyla eserler ürettiğini ve bir Divan düzenlediğini memnuniyetle belirtmektedir [Yusupova 2016, 218].

İlme, sanata, alimlere, sanatkarlara çok kıymet vermiş, cemiyet içerisinde onları mühim makamlara yerleştirmiştir. İnsanın fedakarlığı, cömertliği, yardımseverliği cihetinden kendisi büyük hayırlar yapmış, insanlara emsal olmuş, onları teşvik etmiştir. Cemiyeti bu şekilde bir bütün olarak telâkki etmiş, her ferdin yapması lazım gelenleri bir nevi tarif etmiştir. Hayır faaliyetleri ile mâruf ve meşhurdur. O, zengin, varlıklı bir insandır. 370 parça hayrâtı olup, bunların 90'ı kervansaraydır. Bu hayrât içinde mescitler, camiler, tekkeler medreseler, köprüler vardır [Tarlan 2002, 3].

Nevâyî mühürdar (1469), vezir (1472), Astrabad valisi (1487) gibi görevleri yerine getirirken cemiyetin imarı ve nizamında faal bir vazife üstlenmiş, "emir-i kebir", "emirü'l-mukarreb" gibi unvanlara sahip olmuştur. Cemiyet içerisinde bir nevi itimat noktası, makamı olmuştur. Nitekim vezirlik görevi ilim ve edebiyat camiasında, halk nezdinde memnuniyet ile karşılanmıştır. Ayrıca devlet görevleri, siyasi, içtimai, hayri faaliyetleri, yazdığı Vakfiye eseri cemiyet üzerindeki tesirini kuvvetlendirmiştir. Zulmu önlemek, hakkı tesis ve teslim etmek, adaleti sağlamak, cemiyetin terakki ve tekamülü önündeki manileri kaldırmak, fazıl, kamil insanların yetişmesini sağlamakla imarını ve nizamın mümkün olacağını iddia ve isbat etmiştir. Nevâyî cemiyetin imarı ve nizamına faziletleri, faaliyetleri ile rehber, haliyle örnek olmuştur.

Bu hususlarda birtakım hususiyetlerini sayabiliriz:

Birincisi, mazlumların korunması ve huzurun tesisinde gayret göstermiş, zuhur eden nifak ve anlaşmazlıkları giderek, huzurun tesis edilmesine çalışmıştır. Vakfiye adlı eserinde bu konuya temas etmektedir: "Elimden geldiğince zulüm kılıcını ufalayıp mazlumun yarasına intikam merhemini koydum ve elimden gelmeyen o Hazret'in (Hüseyin Baykara'nın) huzuruna ulaştırdım.."Halkın dertleriyle yakînen alakadar olmuş, mesela bir meselenin halli için Sultan'ın huzuruna onbir kere çıkmıştır.

İkincisi, imar ve bayındırlık faaliyetlerine ağırlık vermiştir. Şahsi olarak da aile mirasından kazandıklarının tamamını ilim ve hayır yolunda vakfetmiş, fedakarlık yapmıştır. Herat'ta İhlasiyye, Nizamiye medreseleri, Halasiye tekkesi, Şifaiye darüşşifası, Darü'l-Huffaz, Merv'de Husreviye medresesi gibi önemli müesseselerin de bulunduğu 52 han, 17 cami, 10 tekke, 9 hamam, 16 köprü, 19 havuz

kurdurmuştur. Nevâyî bu müesseselerin masraflarıyla, medreselerin müfredatıyla, talebe ve hocalarla bizzat alakadar olmuştur. Devlet hizmetlerinde iken ücret almamış, bazen devlet hazinesine yardımda bulunmuştur. Zahirüddin Muhammed Babur Vekâyî'sinde şu şekilde bahseder: "Bu kadar hayırlı işlerde pek az kimse bu derece muvaffak olabilir. Önceleri mühürdardı. Orta yaşlarında bey olup bir müddet Esterabad'da hüküm sürdü. Sonraları sipahiliği terk etti. Mirza'dan hiçbir şey almazdı. Bilakis kendisi her sene Mirza'ya mühim miktarda hediye verirdi."

Üçüncüsü cemiyetin imarında ilim, kültür, eğitim ve sanata ehemmiyet vermiştir. O'nun çalışmaları neticesinde bir çok âlim, fazıl, edib, şâir, sanatkar yetişmiş, Herat'a akın etmiş, onlara sahip çıkmış, destek olmuştur. Devletin ikisadi gelirlerini artırarak hasıl olan imkanları bu insanlara aktarmıştır.

Dördüncüsü yolsuzluklarla uğraşmış, vazifesini kötüye kullananlarla mücadele etmiş, bazı devlet memurlarının vazifeden alınmalarını sağlamış, riskler almıştır. [Bulut 2017, 24]. Vergi konusunda husule gelen bir meselenin büyümesini, halk hareketini önleyerek, çözümler getirerek sulhü sağlamıştır. Muhtaçlara daima yardım etmiş, onlara sahip çıkmıştır.

Beşincisi, devlet adamlarına, halkın ileri gelenlerine düşünceleri, şiirleri, yazıları, çalışmaları, mücadeleleri, fedakarlığı, mesuliyet şuuru, gayret ve faaliyetleriyle önder, emsal, "rol model" olmuş, teşvik etmiştir.

Altıncısı, Nakşibendi Şeyhlerinden Molla Abdurrahman Camî'ye intisabı, O'nunla olan yakınlığı vesilesiyle, O'nun telkin ve tavsiyelerine riayet etmiş, birçok eser yazmış, cemiyete hayırlı hizmetler yapmıştır. Ondokuz yaşında intisap ettiği Molla Camî Nevâyî'nin şâir, devlet adamı olmasında en büyük hisseye sahiptir [Bulut 2017, 24]. Molla Câmî, Nevâyî'nin mürşidi olarak seyr ü sülûkunda, tasavvufta mertebe kazanmasında, insan-ı kâmil vasıflarını elde etmesinde tesirli olmuştur.

Şu satırlar Nevâyî'nin tasavvufi halini de göstermektedir.

*Ey Nevai, bade birle hurrem et kõngül uying,
Ne uçunkim, bade kelgen uyge kayğu kelmedi.*

"Ey Nevâyî, sen Allah (CC)'a olan aşkla, duru imanla gönlünün evini şâd et.

Çünkü aşkın, imanın bulunduğu eve keder gelmez, giremez" [Tilavov 2018, 24].

Yedincisi, insan-ı kâmil olarak Sultan'ın en yakınında bulunmasına rağmen, daima Hakk'tan yana olmuştur. Hem

Sultan'ın, devletin, hem de halkın, cemiyetin haklarını ve menfaatlerini gözetmiştir.

Sekizincisi, Nevâyî ârif bir kişi olarak halk, devlet ve cemiyet üzerinde müstereken tesirli olmuştur. Ârif, samimi, sade, saf, azimli, irade sahibi, halis, ciddi, vakur bir insandır. Ârifler Allah (CC)'a yakın insanlardır, söylediklerini yaparlar, yapmadıklarını söylemezler. Bundan dolayıdır ki, onların şiirlerinde, sözlerinde esrar, tesir vardır [Kartal 2014, 319].

Dokuzuncusu, en zirve hususiyeti Nevâyî'nin Hakk'a aşık olmasıdır. Nevâyî İlahî Aşkın her haline aksettiği kâmil bir insandır.

Nevâyî'nin Münâcât'taki şu nesir üslûbu dikkat çekici olup, halini izhâr etmektedir:

“İlâhî, ekremü'l-ekremînsin ve min günahkâr. İlâhî, erhamü'r-rahîmsin ve min tîrerüzgâr. İlâhî, egerçi cürm ü 'îşyândın özge işim yok; ammâ sindin özge hem-kîşim yok. İlâhî yok irdim, bar iltîng, tîfl irdim; uluğlar çirgesige kattîng... [Kut 2020, 77].

Aşağıdaki muhteşem beyitler O'nun aşkını göstermektedir.

*Könglüm örtensün eger, gayringge pervâ eylese,
Her köngül hemkim sening şevkingni peyda eylese.
Özgeler hüsnün temaşa eylesem, çıksın közüm,
Özge bir köz hemkim hüsnüngnü temaşa eylese*

[Ġarâ'ib'ü's-Sıgar 2011, 44].

(Anlamı: Senden başkasına gönlüm meylederse yansın, mahvolsun.

Ancak, sana meyleden başka gönül de aynen böyle olsun.

Senden başkasına bakarsam, gözüm çıksın, yuvasından atılıversin.

Ancak senin güzelliğine bakan başka bir göz de böyle olsun, akıp düşsün).

Sonuç

Nevâyî'nin faziletleri hakkında bir çok şiir, eser kaleme alınmıştır. O, her haliyle tarihe altın harflerle yazılmıştır. Nevâyî halî hayatında meziyetleri, hasletleri, faziletleri, eserleri, şiirleri, hayır hasenâtı ile cemiyetin hakiki mimarı, nizamın hakîkî muhafızı sayılmıştır. Nevâyî'nin şâir, edip, sûfî, mütefekkir, devlet adamı, hayırsever hususiyetleri bilinmektedir. Ancak, O'nun bize göre en mühim vasfı, iyi, başarılı cemiyet mimarı, mühendisi, tanzim edenî, muhafızı olmasıdır. Nevâyî'nin cemiyetin imarı ve nizamında düşüncesi tamamen tasavvuf merkezlidir. Maverâünnehir İslam medeniyeti tasavvufun hayata hakim olmasıyla maruftur.

Nevâyî, bu hakikati ilmi, irfanı, tarihi bilgisi, müşahedeleri ile tesbit etmiştir. Sözüyle, ameliyle tasavvufu yaşamış, hayatın, cemiyetin, devletin güzel ahlâk ile mamur olacağına inanmıştır. Marifetullah, Aşkullah Nevâyî'de en başta gelen unsurlardır. Türkçe dilinin kullanılmasına atfettiği ehemmiyetin temelinde yine tasavvuf kültürü vardır. Zira, tasavvufta halkı irşâd ederken kendi diliyle hitap etmenin önemi malumdur. Dilin kültür, kültürün cemiyet, cemiyetin milletin teşekkülünde, istikrarında, istikbalinde ehemmiyetini bilen Nevayî'nin ileri görüşlülüğü, mücadeleleri tafsılatlı ilmi araştırmalarla tartışılabilir. Nevâyî'nin insan, cemiyet, zaman, dünya idrâki, kulluk şuuru, sanatı, aşkı, güzel ahlâk çerçevesinde zamanımıza emsal olacak şekilde ele alınabilir. Nevâyî'nin, Türk ve İslam dünyasına, insanlığa faydalı olması bakımından cemiyetle, insanlıkla ilgili düşünceleri, sözleri, hizmetleri, faziletleri, faaliyetleri detaylı bir şekilde çalışılabilir. Yeryüzünün imarı, islahı ve nizamında Nevâyî'nin düşünceleri ilim ehline ve insanlığa sunulabilir.

Kaynakça

- Banarlı, Nihad Sami. 1998. *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. MEB, Ankara.
- Bulut, Serdar. 2017. "Asya Coğrafyası'nın Büyük Edibi Ali Şîr Nevâî'nin Hayati, Edebi Kişiliği, Eserleri Ve Türk Dili'ne Katkıları". *Asya Studies* 1(1), 23-41. <https://doi.org/10.31455/Asya.334014>
- Boltabayev, Sadibek. 2021. "Ali Şîr Nevâyî'nin Toplumsal Meselelere Kritik Analitik Bakışı". *3rd International Symposium On Critical Analytical Thinking* 4-5 (İscat 2021 <https://doi.org/10.33793/Acperpro.05.01.42>
- Boltabayev, Saidbek. 2021. *Türk Dilinin Üstadı Ali Şîr Nevayî'nin İlim Hamiliği*, Karabük Üniversitesi Yayınları.
- Caferoğlu, Ahmet. 1984. *Türk Dili Tarihi*. Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Coşan, Mahmud Esad. 2022. *Dilimiz Ve Kültürümüz*, 4. Baskı, İstanbul.
- Eraslan, Kemal. 1979. *Nesaimü'l-Muhabbe Min Şemayimi'l - Fütûvve*, İstanbul.
- Kafesoğlu, İbrahim. 1962. *Ali Şîr Nevâî Devri Tarihine Bir Bakış*. Türkiye Harsî Ve İctimâî Araştırmalar Derneği, İstanbul.
- Kartal, Ahmet. 2014. *Alî Şîr Nevâî'de İrfan. Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*. Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (Tdkb).
- Köprülü, M.Fua., 1945. *Çagatay Edebiyatı*, İslam Ansiklopedisi, 3. Cilt, İstanbul.
- Kut, Günay. 2020. "Alî Şîr Nevâyî'nin (Ö. 906/1501) Türkçe Yazma Bilinci Ve Kimi Dikkat Çekici Eserleri İle Kâtiplere Serzenişi". *Kültürk* (1): 73-81.
- Muhiddinov, Muslihiddin., Eltararov, Julibey. 2014. "Ali Şîr Nevâyî'nin Eserlerinde Kâmil İnsan Kavramının Yorumu Ve Onun Çağdaş «İnsani Gelişim» Düşüncesiyle Felsefi-Estetik Açidan

- Bağlantıları". *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (Tdkb)*, 487-497.
- Nevâyî, Alishir. 2011. *Tola Eserler Toplamı*. I-X C. Taşkent: Gafur Gulam yayinevi.
- Şadmanov, Nafas. 2023. *Ali Şir Nevayî'nin Bedii Tefekkürü*. Akçağ Yayınları.
- Türk, Vahit. 2012. *Nevayî'yi Anla* (T)Mak, Türk Dil Kurumu.
- Tarlan, Ali Nihad. 2002. *Türkler, Ali Şir Nevayî*, Ankara.
- Tilavov, Abdulmurad. 2018. "Ali Şiir Nevaî Eserlerinde İlahi Aşk Terennümü". *1.Uluslararası Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi* 23-25 Kasım. Karabük.
- Toprak, Funda. 2021. *Tasavvufî Ve Edebi Yönleriyle Ali Şir Nevayî*. Akçağ Yayınları.
- Yusupova, Dilnavoz. 2016. *O'zbek mumtoz va milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti*. Taşkent: Tamaddun yayinevi.
- Yusupova, Dilnavoz. 2022. *Alisher Navoiy "Xamsa"sida mazmun va ritmning badiiy uyg'unligi*. Istiqlol davri navoiyshunosligi. 30 cilt. Taşkent: Tamaddun yayinevi.

Construction and Order of the Society in Nevâyî Thought

Dr. Kemal Yavuz Ataman¹

Abstract

Alisher Navoi was a great poet, thinker, sufi, artist, well-rounded individual, statesman, and philanthropist who left a mark in the history of literature and poetry. Navoi was an exceptional person with thoughts, philosophy, and ideals for the organization and development of society. He implemented his ideas into reality, fought against those who caused harm, always stood for the truth, and defended the oppressed. He not only spoke with words but actively participated in building and organizing society through his actions and deeds. As a devoted individual, he supported scholars, artists, and contributed to the development of society, fostering the growth of many educated individuals. His faith, beliefs, integrity, knowledge, spirituality, genuine service, and administrative skills not only influenced his time, state, and society but also inspired the future, other countries, and societies.

Key words: poet, thinker, sufi, artist, well-rounded individual, statesman.

¹ Kemal Yavuz Ataman – Doctor of Social Sciences, Türkiye.

E-mail: kyataman@superonline.com

ORCID ID: 0000-0003-1379-0606

For citation: Kemal Yavuz Ataman. 2024. "Construction and Order of the Society in Nevâyî Thought". *Golden scripts* 1: 102 – 117.

References

- Banarlı, Nihad Sami. 1998. *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. MEB, Ankara.
- Bulut, Serdar. 2017. "Asya Coğrafyası'nın Büyük Edibi Ali Şîr Nevâî'nin Hayati, Edebi Kişiliği, Eserleri Ve Türk Dili'ne Katkıları". *Asya Studies* 1(1), 23-41. <https://Doi.Org/10.31455/Asya.334014>
- Boltabayev, Sadibek. 2021. "Ali Şîr Nevâyî'nin Toplumsal Meselelere Kritik Analitik Bakışı". *3rd International Symposium On Critical Analytical Thinking* 4-5 (Iscat 2021 <https://Doi.Org/10.33793/Acperpro.05.01.42>
- Boltabayev, Saidbek. 2021. *Türk Dilinin Üstadı Ali Şîr Nevayî'nin İlim Hamiliği*, Karabük Üniversitesi Yayınları.
- Caferoğlu, Ahmet. 1984. *Türk Dili Tarihi*. Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Coşan, Mahmud Esad. 2022. *Dilimiz Ve Kültürümüz*, 4. Baskı, İstanbul.
- Eraslan, Kemal. 1979. *Nesaimü'l-Muhabbe Min Şemayimi'l - Fütüvve*, İstanbul.
- Kafesoğlu, İbrahim. 1962. *Ali Şîr Nevâî Devri Tarihine Bir Bakış*. Türkiye Harsî Ve İctimâî Araştırmalar Derneği, İstanbul.
- Kartal, Ahmet. 2014. *Alî Şîr Nevâî'de İrfan*. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*. Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (Tdkb).
- Köprülü, M.Fua., 1945. *Çagatay Edebiyatı*, İslam Ansiklopedisi, 3. Cilt, İstanbul.
- Kut, Günay. 2020. "Alî Şîr Nevâyî'nin (Ö. 906/1501) Türkçe Yazma Bilinci Ve Kimi Dikkat Çekici Eserleri İle Kâtiplere Serzeniş". *Kültürk* (1): 73-81.
- Muhiddinov, Muslihiddin., Eltazarov, Julibey. 2014. "Ali Şîr Nevâyî'nin Eserlerinde Kâmil İnsan Kavramının Yorumu Ve Onun Çağdaş «İnsani Gelişim» Düşüncesiyle Felsefi-Estetik Açidan Bağlantıları". *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*. *Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (Tdkb)*, 487-497.
- Nevâyî, Alishir. 2011. *Tola Eserler Toplamı*. I-X C. Taşkent: Gafur Gulam yayinevi.
- Şadmanov, Nafas. 2023. *Ali Şîr Nevayî'nin Bedii Tefekkürü*. Akçağ Yayınları.
- Türk, Vahit. 2012. *Nevayî'yi Anla (T)Mak*, Türk Dil Kurumu.
- Tarlan, Ali Nihad. 2002. *Türkler, Ali Şîr Nevayî*, Ankara.
- Tilavov, Abdulmurad. 2018. "Ali Şîr Nevayî Eserlerinde İlâhî Aşk Terennümü". *1.Uluslararası Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi* 23-25 Kasım. Karabük.
- Toprak, Funda. 2021. *Tasavvufî Ve Edebi Yönleriyle Ali Şîr Nevayî*. Akçağ Yayınları.
- Yusupova, Dilnavoz. 2016. *O'zbek mumtoz va milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti*. Taşkent: Tamaddun yayinevi.
- Yusupova, Dilnavoz. 2022. *Alisher Navoiy "Xamsa"sida mazmun va ritmning badiiy uyg'unligi*. Istiqlol davri navoiyshunosligi. 30 cilt. Taşkent: Tamaddun yayinevi.

MAQOLA TAQDIM QILISH TALABLARI

"Oltin bitiglar - Golden Scripts" jurnali - Sharq adabiyoti va madaniyati, ijtimoiy-ma'naviy hayoti, tilshunoslik va aniq fanlar, dinshunoslik va ilohiyotshunoslikka oid ahamiyatli qo'lyozma manbalar, xalq og'zaki ijodi namunalariga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlar xulosalarini chop etishga mo'ljallangan.

I. Maqola taqdim etish uchun umumiy talablar

Qo'lyozmalar yil davomida o'zbek, ingliz, rus, fors, shuningdek, turkiy tillarda topshirilishi mumkin. Agar muallif o'z maqolasini jurnalning muayyan sonida nashr etmoqchi bo'lsa, unda qo'lyozma jurnal nashridan kamida besh oy oldin taqdim etishi kerak.

Qo'lyozmalar MS Word (.doc) formatida (oltinbitiglar@gmail.com) elektron pochta yuborilishi kerak. Iqtiboslar va izohlar bo'yicha MS Word menejerini qo'llash lozim.

Barcha qo'lyozmalar muallif (mualliflar) haqidagi qisqacha ma'lumot bilan yuboriladi.

Asosiy matn *Times New Roman* shrifti, 14 hajm, satr oralig'i 1 interval, hoshiyalar chapdan 3 sm, o'ngdan 1,5 sm, yuqori va pastdan 2 sm bo'lishi kerak.

Maqolalar *The Chicago Manual of Style, 16th Edition* formatida shakllantirilishi lozim.

Maqola matni 3 000–5 000 so'zdan iborat bo'lishi kerak.

100–150 so'zdan iborat o'zbek va ingliz tillaridagi abstrakt (annotatsiya) va 5–10 so'zdan kam bo'lmagan kalit so'zlar (o'zbek va ingliz tillarida). Abstrakt maqolaning maqsadi, metodologiyasi va natijalarini qisqacha ifodalashi kerak.

Adabiyotlar ro'yxati 5 sahifadan oshmasligi lozim.

Kitobga taqriz (ingliz yoki boshqa tillarda bo'lishi mumkin) 1500 so'zdan oshmasligi talab etiladi.

Taqriz formati: 1) sarlavha: kitob nomi, muallif (mualliflar), nashr qilingan shahar: nashriyot nomi, nashr yili, sahifasi soni. Narxi, ISBN raqami, (qattiq/yumshoq muqova); 2) taqriz so'ngida: taqrizchining F.I.O., ish joyi, pochta manzili.

II. Maqola bo'limlarini rasmiylashtirish

Maqola nomi – normal harflarda, to'q bo'yoqda, 16 hajm.

Maqola nomi o'zbek va ingliz tillarida (agar maqola boshqa tillarda yozilgan bo'lsa, maqola yozilgan til va ingliz tilida) beriladi.

Maqola sarlavhasidan keyin sahifaning o'ng chetida muallifning ism-familiyasi yozilib, oxiriga yulduzcha (*) ishorasi qo'yiladi va sahifa pastida muallif haqida quyidagi qisqa ma'lumotlar beriladi: F.I.O., ilmiy daraja va unvon; ish joyi; e-pochta va ORCID ID (raqami).

Maqola kirish, asosiy qism bo'limlari va xulosadan tashkil topadi.
Maqola bo'limlari sarlavhasi – *yotiq*, 14 hajm.

III. Maqolada tarjimalardan foydalanish

Boshqa tillardagi matn yoki boshqa manbalar tarjimoni aniq ko'rsatilishi kerak. Agar matn maqola muallifi tomonidan tarjima qilingan bo'lsa, u holda "tarjima muallifniki" shaklida beriladi.

Rasmiy nashrdan olingan tarjima-matn tahrir qilinmaydi.

Zarur holatda tarjima matnga sana, turli diakritik belgilar va boshqa elementlar kiritilishi mumkin.

Tarjima qilingan matn olingan manba nomi asl holicha beriladi. Zarur deb topilsa, uning nomi qavs ichida berilishi mumkin.

Geografik nomlar tarjima qilinmaydi va asl shaklida beriladi.

Tashkilotlar nomi tarjima qilinmaydi va asl shaklida beriladi.

Davr nomi rasmiy qabul qilingan shaklda beriladi.

IV. Ko'chirma va tarjima parchaning berilishi

Manbadan olingan ko'chirma parcha asosiy matndan 1 qator tashlab ajratiladi, satr oralig'i 1 interval, markazda, 12 hajmda yoziladi.

Ko'chirmaning tarjiması qavs ichida () satr boshidan yozilishi kerak. Bunday ko'chirma *Times New Roman* shrift, 12 hajm, normal yozuvda beriladi.

V. Havola va izohlar berish

Manbaga havola matn ichida to'rtburchak qavsda [] beriladi. Havola qilingan manbalar bir nechta bo'lsa, ular nuqtali vergul (;) bilan ajratiladi.

Izohlar tegishli sahifa pastida, tartib raqami bilan joylashtiriladi.

VI. Qo'lyozma (toshbosma) manbalar va nashr etilgan asarlar bibliografiyasi

Bibliografiyada muallif yoki asar nomi satrboshidan, boshqa barcha qatorlari abzasdan yoziladi. Adabiyotlar *bibliografiyada* o'zbek lotin alifbosi tartibida ko'rsatiladi.

6.1. Qo'lyozma va toshbosma manbalar bibliografiyasi

Qo'lyozma yoki toshbosma manbalarni bibliografiyada o'zi yozilgan grafikada berish maqsadga muvofiq. Lotin alifbosidagi transliteratsiyasini berish ham mumkin. Ba'zan qo'lyozma asarning nomi muallif ismidan oldin yozilishi ham mumkin.

Muallif nomi. Ko'chirilgan asr (agar mavjud bo'lsa). Asar nomi. Qo'lyozma (toshbosma): saqlanayotgan joy, inventar raqam.

Xondamir. XV asr. Makorim ul-axloq. Qo'lyozma: O'zFASHI, № 742.

Matnda qo'lyozma (toshbosma)ga havola berish:
[Xondamir, Makorim, 17²]

7.2. Kitoblar uchun

Bibliografiyada:

Familiya, ism. Nashr yili. *Kitob nomi*. Shahar: Nashriyot nomi.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011. *Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili*. Toshkent: Akademnashr.

Matnda kitobga havola:

[Familiya kitob nashr yili, sahifa raqami]

[Sirojiddinov 2011, 99]

Agar bir muallifning bir yilda nashr qilingan kitoblaridan foydalanilgan bo'lsa, bibliografiyada kitobning nashr yili o'zbek lotin alifbosi harflari bilan ajratilib ko'rsatiladi.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011(a). *Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili*. Toshkent: Akademnashr.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011(b). *O'zbek adabiyotining falsafiy sarchashmalari*. Toshkent: Akademnashr.

Matnda kitobga havola:

[Sirojiddinov 2011(a), 99]

Ikki muallif tomonidan yozilgan kitobni bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism va Ism Familiya, Nashr yili. *Kitobning nomi*. Shahar: Nashriyot nomi.

Vohidov, Rahim va Husniddin Eshonqulov. 2006. *O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi*. Toshkent: Adabiyot jamg'armasi nashriyoti.

Matnda kitobga havola:

[Familiya va Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Vohidov va Eshonqulov 2006, 52]

Agar kitobning uch va undan ortiq muallifi bo'lsa, bibliografiyada barcha mualliflarning ismi to'liq yoziladi. Bunday kitobga havola qilinganda, birinchi muallifning ismi yozilib, davomida *va boshqalar* deb ko'rsatiladi:

[Familiya va boshqalar nashr yili, sahifa raqami]
[Vohidov va boshqalar 2010, 847]

Kitob yoki to'plam maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Kitob yoki to'plam nomi*, Ism Familiya, Ism Familiya muharrirligida, maqola sahifasi raqamlari, Shahar: Nashriyot.

Ismoilov, Ilyos. 2020. "Navoiy ijodida Ya'juj-Ma'juj obrazi." *Alisher Navoiy va XXI asr*, Shuhrat Sirojiddinov muharrirligida, 130 – 133. Toshkent: Mashhur-press.

Matnda kitob yoki to'plam maqolasiga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]
[Ismoilov 2020, 131]

Elektron shaklda nashr qilingan kitoblar uchun:

Elektron kitobning bir nechta formati bo'lsa, bibliografiyada foydalanilgan format ko'rsatiladi. Elektron kitobning internet manzili (URL) hamda shu manba olingan sana ko'rsatilishi lozim.

Elektron kitobni bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. *Kitob nomi*. Shahar: Nashriyot nomi. URL. Foydalanilgan sana.

Adizova, Iqboloy. 2020. *Thinker poetess of the East*. Germany: Lambert Academic Publishing. <https://www.lap-publishing.com/>. 12.07.2019.

Matnda elektron kitobga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Adizova 2020, 11]

Ikki muallif tomonidan yozilgan elektron kitobni bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism va Ism Familiya. Nashr yili. *Kitobning nomi*. Shahar: Nashriyot nomi. Internet adres (URL).

Sirojiddinov, Shuhrat va Sohiba Umarova. 2017. *O'zbek matnshunosligi qirralari*. Chikago: Chikago universiteti nashriyoti. <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/>.

Matnda elektron kitobga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Sirojiddinov 1987, 19-hujjat]

7.3. Jurnal maqolasi uchun

Chop etilgan jurnal maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi* jurnal soni: maqola sahifalari.

Alimuhamedov, Rixsitilla. 2018. "Qadimgi turk-moniy adabiyoti." *Oltin bitiglar* 1: 65 – 76.

Matnda jurnal maqolasiga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Alimuhamedov 2018, 70]

Elektron jurnal uchun:

Elektron jurnal uchun jurnalning DOI manzili ko'rsatiladi. Agar DOI manzili mavjud bo'lmasa, internet adresi ko'rsatilishi kerak (URL). DOI – bu o'zgarmas ID bo'lib, internet tarmoqlarining elektron adreslari tizimiga ulangan, ya'ni manbani boshqaruvchi <http://dx.doi.org/> manzildir.

Elektron jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi* jurnal soni: maqola sahifalari. DOI adres (yoki URL).

Ismoilov, Ilyos. 2020. "Saddi Iskandariy" dostonidagi adabiy ta'sir va o'ziga xoslik masalasi xususida." *O'zbekistonda xorijiy tillar* 3: 229 – 235. doi: 10.36078/1596780050.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Ismoilov 2020, 231]

7.4. Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal uchun

Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasiga havola matn shaklida beriladi (masalan, Muhammadjon Imomnazarovning 27.02.2005dagi "O'zbekiston adabiyoti va san'ati" gazetasida chop etilgan maqolasida aytilganidek...); odatda, bunday manbalar umumiy adabiyotlar ro'yxatida keltirilmaydi. Agar keltirilsa, kitoblarga qo'yiladigan talablarga asosan beriladi.

Agar onlayn maqolaga havola berilayotgan bo'lsa, uning internet manzili (URL), maqola olingan sana ko'rsatilishi kerak.

Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Gazeta-Jurnal nomi*, nashr sanasi. Imomnazarov, Muhammadjon. 2005. "Jomiy "Xamsa" yozganmi?." *O'zbekiston adabiyoti va san'ati*, January 25.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Imomnazarov 2005, 4]

Elektron gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi*, nashr sanasi. Internet adres.

Sobirov, Ergash va Akmal Kenjayev. 2010. "Milliy qadriyat va globallashtirish". *New York Times*, 27.02. <http://www.nytimes.com/28/us/28health.html>.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Sobirov va Kenjayev 2010, 17]

Maqola so'ngida foydalanilgan adabiyotlar o'zbek lotin alifbosi tartibida beriladi. Adabiyotlar ro'yxati ikki qismdan iborat bo'lishi, birinchi qismda foydalanilgan adabiyot chop etilgan grafikada yuqorida ko'rsatilgan shaklda rasmiylashtirilishi, ikkinchi qismda esa barcha foydalanilgan adabiyotlar o'zbek lotin alifbosida berilishi talab qilinadi. Misol uchun:

Adabiyotlar

Баранов, Х.К. 1958. Арабско – русский словарь. Москва: Наука.

Adabiyotlar

Baranov, X.K. 1958. Arabsko – russkiy slovar. Moskva: Nauka.

Maqolani rasmiylashtirish talablarining ingliz tilidagi variantini "The Chicago Manual of Style, 16th Edition" qo'llanmasi yoki <https://www.chicagomanualofstyle>. havolasidan ko'rib olishingiz mumkin.

Ushbu son "Oltin bitiglar" tahririyatida sahifalandi.
Manzil: Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos Hojib
ko'chasi 103-uy.
e-mail: oltinbitiglar@gmail.com
Tel.: +99894 697-97-04

Bosishga 30. 03. 2024-yilda ruxsat etildi
Qog'oz bichimi 70x100 1/16/.
nashriyot bosma tabog'i: 8

Jurnal 2017-yil 26-oktyabrda O'zbekiston Respublikasi Matbuot
va axborot agentligi tomonidan № 0940 raqami bilan ro'yxatdan
o'tgan.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Oliy Attestatsiya Komissiyasi
tomonidan filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan
doktori (DSc) dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalari chop etilishi
lozim bo'lgan ro'yxatga kiritilgan.

Tahririyatga kelgan qo'lyozmalar taqriz qilinmaydi va mualliflarga
qaytarilmaydi.

"Mashhur-Press" bosmaxonasida chop etildi.
Buyurtma №0440 Adadi 300 dona.
Bosmaxona manzili:100129 Toshkent, Markaz 15, 1-uy. Tel.:
+99890 900 75 77,
+99894 659 94 62